

AHKÂM HADİS KİTAPLARINDAKİ BÖLÜM BAŞLIKLARININ ŞEKİLLENMESİ VE SEBEPLERİ

Mustafa ÖZTOPRAK (*)

Öz

Hadisler, İslâm'ın temel iki öğretisinden birisidir. Kur'an ve Hadis'in anlaşılması İslâm'ın doğru olarak tanınmasına etki edecektir. Rasûlullâh döneminden günümüze kadar hadislerin anlaşılmasına yönelik çabalar vardır. Bunlar, Fıkhu'l-Hadîs ve Ahkâm Hadisleri ifadeleriyle isimlendirilmişlerdir. Fıkhu'l-Hadîs, hadisleri anlamaya yönelik çabaların ismi olmuştur. Ahkâm hadisleri ise mezkûr alanda verilen eserlerde daha fazla zikredilmiştir. Ahkâm hadisleri alanında yazılan eserlerde, söz konusu isim farklılığı gibi bölüm başlıklarında da belirli bir uygulama mevcut değildir. Her bir âlim, kendi bilgi birikimi, bulunduğu ortam ve bireysel tercihleriyle çalışmalarını şekillendirmişlerdir. Hatta Doğu İslâm dünyası ile Endülüis arasında bölgesel olarak nitelendirilebilecek ahkâm hadis kitaplarındaki bölümlerde farklı yaklaşımlar tespit edilmektedir. Dolayısıyla, ahkâm hadis kitaplarındaki bölümlerde herkes tarafından kabul edilecek bir tasnif ve isimlendirme bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm, Fıkhu'l-Hadis, Hadis, Bölüm.

Formation and Causes of Section Titles in the Books of Hadith of Judgment

Abstract

Hadith, the teachings of Islam is one of the two main. Understanding of the Qur'an and the Hadith will impact the recognition of Islam as true. There are efforts to understand the hadith from the Prophet to the present. These are named Fiqh al-Hadith and hadiths of judgment. Fiqh al-Hadith, as the name of the effort to understand the hadith, hadiths of judgment given in the judgment mentioned in works more. Works written judgments in the field of hadith in the chapter titles such as the difference in name is not available in a specific application. Each scholar, his knowledge and experience, to bring about the work environment and individual preferences. Judgments of the Eastern Islamic world and the Andalusian sections, different approaches are determined in the hadith books. Therefore, the judgments will be accepted by all sections of hadith books, there is not a classification and nomenclature.

Keywords: Hadiths of Judgment, Fiqh al-Hadith, Hadith, Section.

*) Yrd. Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.
(e-posta: mustafa.oztoprak@hotmail.com)

Giriş

Peygamber (s.a.s.)’den itibaren hadislerin anlaşılması faaliyetleri süregelmiştir. Bizat Allah Rasûlü’nün hadislerin anlaşılmasına yönelik ifadeleri bulunmaktadır. Âlimler de o karinelerden hareketle hadislerin anlaşılması ameliyesinin Rasûlüllâh döneminden itibaren meydana geldiğini belirtmektedirler (Abdülmeccîd, 1399: 21).

Hadislerin anlaşılması söz konusu olduğunda Peygamber (s.a.s.) döneminde fıkıh ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda örnek olabilecek iki hadis-i şerif’te Allah Rasûlü, “Allah kimin hakkında hayır dilemişse onu dinde fakîh kılar” (Muvatta, Kader, 2; Buhârî, İlim, 13; Müslim, İmâre, 160; Tirmizi, İlim, 1; Dârimi, Rikâk, 1) ve “İlim, öğrenmekle, fıkıh, anlamakla olur” (Buhârî, İlim, 10) buyurmaktadır. Buradaki fakîh kılmaktan kastın dinin, başta hadis olmak üzere emirlerinin en güzel şekilde bilinmesi anlamına gelir denilmektedir (İbn Hacer, Fethu’l-Bârî 1379: I, 165; Aynî, trs.: II, 483).¹ Allah Rasûlü döneminde fıkıh ifadesi anlama manasında kullanılmaktadır.² Bugünkü anlamda kullanımı daha sonraki döneme denk gelmektedir.³ Rasûlüllâh (s.a.s.)’in söz konusu kullanımından hareketle ondan sonra gelen âlimler, hadislerin anlaşılmasında fıkıh ifadesini Ehl-i Rey’e karşılık hadisle birlikte kullanarak fıkhu’l-hadis şeklinde zikretmeye başlamışlardır.⁴ İlk dönem hadis alanındaki çalışmalara bakıldığında özellikle kitapların içinde fıkhu’l-hadis’i bir bölüm olarak zikrettikleri görülmektedir. Hâkim en-Nisâbü’rî (v. 405/1014)’nin Ma’rifetu Ulûmi’l-Hadîs isimli kitabında fıkhu’l-hadis bölümü buna bir örnek teşkil etmektedir. Hâkim en-Nisâbü’rî, kitabın Ma’rifetu Fıkhu’l-Hadîs başlığı altında hadislerin anlaşılmasına yönelik farklı âlimlerden nakledilen rivayetlere yer vermiştir (Hâkim, 1397: I, 63-85). Daha sonraki dönemde de farklı hadis kitaplarında hem başlık hem de bölüm olarak fıkhu’l-hadis incelenmeye devam edilmiştir (bkz: Hatib, el-Kifâye, 1972: I, 93; İbn Abdilber, Câmî, 1426: II, 237-261; Râmehürmüzî, 1391: 238-266; Kâsımî, 1422: 277-401; Güler, 1996: I, sy: 2).

- 1) Rivayette zikredilen dinde fakîh kılar ifadesini bazı âlimler fıkıh şeklinde anlamışlardır (İbn Battal, 1420: I, 154). Peygamber (s.a.s.) zamanında dini disiplinlerin oluşmadığı düşünülürse kastedilen fıkıktır demek sadece söyleyeni bağlayan bir durum olacaktır. Ancak Allah Rasûlü’nün mezkûr ifadede dinin anlaşılmasına işaret etmesi, maksadının kavranılması kastedilmektedir. Bu noktada fıkhu’l-hadis bağlamında hadislerden kastedilen dini hükümlerin anlaşılması anlamını çıkarmak doğru bir sonuç olacaktır.
- 2) Allah Rasûlü’nün fıkıh ifadesinden anlama manası çıkardığına şu hadisi örnek olarak verebiliriz: “Benim sözlerimi işitip, ezberleyip kavradıktan sonra, işittiği gibi aynen başkalarına aktaran kimenin Allah yüzünü ak etsin. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki anlayış sahibi değildirlir. Nice fıkıh taşıyıcıları vardır ki, fıkıh kendilerinden daha fakîh olanlara taşırılar” (Ebû Dâvûd, İlim, 10; Tirmizi, İlim, 7).
- 3) Fıkıh, Râşid halifeler ve Emeviler döneminde teşekkül süreci yaşarken, hicri ikinci asırda müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir (Abdülmeccîd, 1399: 22).
- 4) Veki b. Cerrâh (v. 197/812) gençlere, fıkhu’l-hadisi öğreniniz. Eğer fıkhu’l-hadisi öğrenirseniz Ehl-i Rey size galip gelemez (Hatib, Nasîhatu Ehl-i’l-Hadîs, 1408: 41). Veki b. Cerrâh’ın, Ehl-i Rey’e karşı gençlere fıkhu’l-hadis’i işaret ederken aynı zamanda her iki ilmin de ayrı konumda iki disiplin olduğuna işaret ettiği tespit edilmektedir.

Fıkhü'l-Hadîs bölümleri oluşturulurken aynı alanda ahkâm hadisleri isminde kitaplar da yazılmaya başlanmıştır. Fıkhü'l-Hadîs ifadesi ya metinlerin içinde ya da bölüm başlıklarında zikredilirken, ahkâm hadisleri ifadeleri kitaplara verilmiştir (bkz: İbnü'l-Cârûd, 1408; Tahavî, 1399; Râmeihürmûzî, 1404; İbn Hazm, trs.; Beyhakî, 1414; İbn Tallâ', 1413; Beğavî, 1403; İbnü'l-Harrât, Ahkâmü's-Şerıyyeti'l-Kübrâ, 1422; el-Ahkâmü'l-Vüstâ. 1416; el-Ahkâmü's-Suğrâ, 1413; Makdisî, 1408; İbn Hacer, 1347; Şevkânî, 1427). Zaman içinde âlimlerin bu şekilde bir ayrıma gittikleri görülmektedir.

Fıkhü'l-Hadîs ifadesi, bugüne kadar kullanılmaya devam etmiştir. Yazılan eserlerde hadislerin fıkhını anlamaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Ancak bu alanda verilen hacimli eserlerde müelliflerinin⁵ ahkâm ifadesi kullanmasını ancak bir şekilde açıklamak mümkündür. O da, fıkhü'l-hadis'in kendi sistemi içinde bir disiplin olarak ortaya çıkamamış olması gibi görünmesidir. Söz konusu alana hangi isimle devam edileceği hususunda net bir durum bulunmamaktadır. Her iki kavramın kullanılmasında hadislerin ifade ettiği maksatları çözme çabası vardır. Amacın bir olduğu noktada kullanılan ifadeler farklılaşmaktadır.

Bu makalede, ahkâm hadislerini ihtiva eden hatta aynı isimle tanınmış kitaplardaki bölüm başlıkları incelenecektir. Çünkü her bir kitapta bölüm başlıkları farklılık arz etmektedir. Mutlaka ortak noktalar vardır. Ancak farklılık arz eden birden fazla bölüm bulunmaktadır. Aynı zamanda kişilerin buldukları siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel durumun da bölüm başlıklarının oluşumunda etkisinin olup-olmadığı incelenecektir. Sünen düzeninde oluşturulan bu kitapların bölüm başlıklarının oluşturulma sebepleri, ahkâm hadislerini ele alan kitapların yaklaşım farklılıklarını tespit etmeye yardımcı olmaktadır.

1. Ahkâm Hadis Kitaplarında Zikredilen Konular

Ahkâm hadis kitaplarındaki bölümler zamanla bir değişim göstermektedir. Bir âlimin önem verdiği konulara diğeri dikkat çekmektedir. Ahkâm hadisleri çalışmaları genel olarak, müellifin yaşadığı zamanın ve zeminin gereksinimlerine hitap etmeye çalışmaktadır. Hitap ettiği kitlelerin ihtiyaçları eserlerin yazılmasında ve bölümlerin oluşturulmasında etkili olmuştur. Ancak genel bir şablon vermesi açısından ahkâm hadisleri kitaplarının temizlikle başlayıp İslâm'ın beş şartı, alış-veriş ve nikâh konuları ile alakalı hadisleri ihtiva eden bölümlere yer verdikleri tespit edilmektedir. Eserlerin muhtevalarında başlık olarak ele alınan bu konular, farklı zamanlarda yazılan eserlerdeki bölüm sayılarında farklı uygulanmıştır.

5) Ahkâm hadislerine dair eser veren âlimler çalışmalarında fıkhü'l-hadis'ten ziyade ahkâm hadisleri ifadesini kullanmışlardır. Mesela: Beğavî, 1403: I, 2; İbn Hacer, Bülûğu'l-Merâm, 1347: I, 1; Şevkânî, 1427: I, 1. İbn Hazm ise çalışmasını, ahkâm ifadesini kullanmadan Peygamber (s.a.s.)'den gelen sünneti anlama ve anlamına vakıf olma olarak nitelendirir (İbn Hazm, trs: I, 2).

İstisnalar hariç ilk dönemde yazılan eserlerin bölüm sayıları on civarındadır. Mesela İbnü'l-Cârûd'un el-Münteka'sında yedi bölüm bulunmaktadır (İbnü'l-Cârûd, 1408: I, 15, 145, II, 5, 29, 55, 121, 147). İbn Talla'nın⁶ Ahkâmu Rasûlillâh isimli çalışmasında⁷ ise on üç bölüm bulunmaktadır. Her iki çalışmanın İslâm coğrafyasının farklı yerlerinde oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla, ilk dönem ahkâm hadis kitaplarında bölüm başlıklarının sayısının on civarında kaldığını ifade etmek gerekmektedir. Bölüm başlıklarının sayısının sınırlı kalmasında, yazıldığı dönem ve yerdeki ihtiyacın etkili olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Ancak aynı dönemde yazılan Tahavî'nin Şerhu Maâni'l-Âsâr'ında ise yirmi altı bölüm başlığı bulunmaktadır. Tahavî'nin ilmi birikimi erbabı tarafından malumdur. Çok iyi eğitim almış ve yaşadığı bölge olarak Mısır'ın ilmi birikiminden de istifade etmiştir (Zehebî, Tezkira, 1956: III, 21-22; Siyer, 1982: XV, 27-33; Suyutî, 1403: I, 66-67; İbnü'l-İmâd, 1089: II, 285-286; İltaş, 2010: XXXIX, 385-388). Ahkâma dair eserinin ilmi zenginliğinde bunu görmek mümkündür. Ancak İbnü'l-Cârûd (v. 307/920) ile İbn Talla (v. 497/1103) hakkında bunu söylemek mümkün değildir. Çünkü İbnü'l-Cârûd, Nişabur'da doğmuş ve hayatının önemli bir kısmını Medine'de geçirmiştir (İbnü'l-Cârûd hakkında bkz: Zehebî, Siyer, 1982: XIV, 239-241; Zirikli, 2002: IV, 104; Koçkuzu, 1999: XX, 537). Merkezi yerlerden ziyade, çölde hayatını sürdüren bir âlimdir. el-Münteka isimli eseri yedi bölümden oluşmaktadır. Söz konusu bölümlere bakıldığında temel dini bilgiler olan İslâm'ın şartları, temizlik, alış-veriş ve ticaret vardır. Dolayısıyla oluşturduğu ahkâm hadisleri çalışmasının konu başlıklarını yaşadığı ortama uygun olarak sınırlı tutmuş görünmektedir. Peygamber (s.a.s.)'in muhatap olduğu bedevilerle konuşmalarına dikkat edilirse el-Münteka'daki bölüm başlıkları sayısının sınırlı kalma nedeni anlaşılabilir olacaktır. Çünkü bedeviler kendilerinin Cennet'e girmelerini sağlayacak amelleri soruyorlar, Allâh Rasûlü de kısa kısa cevap veriyordu (bkz: Müslim, İman, 5; Beyhaki, 1414: IV, 325). Dolayısıyla, İbnü'l-Cârûd'un da yaşadığı çöl ortamında etrafındaki insanların ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir çalışma yaptığı anlaşılabilir.

İbn Talla, Ahkâmu Rasûlillâh isimli eserini Endülüs'te siyasi mücadelelerin ortasında yazmıştır. Onun yaşadığı hicri 407-497 yılları arasında Endülüs Emevi Devleti ile ihdas edilen halifelik kaldırılmış, şehir devletleri ortaya çıkmış, her bir şehir devleti diğerini ortadan kaldırma faaliyetleri içine girmiştir. İbn Talla'nın yaşadığı şehir Kurtuba zaman zaman kuşatılmış, insanlar yöneticilerden bıkmış ve şehri terk etmeye başlamıştır (Hicri

6) İbn Tallâ, 404/1014 yılında Kurtubâ'da doğmuştur. Zamanın Endülüs müftüsü ve muhaddisidir. Babası Muhammed b. Yahyâ et-Tallâ'ya nisbetle İbn Tallâ denmiştir. Çok eser veren birisi değildir. En meşhur eseri Ahkâmu Rasûlillâh'dır. 497/1104 yılında doğduğu yer Kurtubâ'da vefat etmiştir (İbn Tallâ'nın hayatı için bkz: İbn Beşkûvâl, 1966: I, 183; İbnü'l-Ebbâr, 1885: I, 11; İbn Ferhûn, 1972: 275; Zehebî, Siyer, 1982: XII, 47; Safedî, trs.: IV, 226; Zirikî, 2002: VI, 328).

7) İbn Tallâ'nın eserinin ismi hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Eser, Ahkâmu Rasûlillâh (Dâru'l-Mısriyye el-Lübânîyye, 1413/1993) şeklinde neşredildiği gibi, Akdiyetü Rasûlillâh (Dâru'l-Vâ'î, 1402/ 1982) ve Nevâzilü'l-Ahkâmi'n-Nebeviyye isimleriyle de neşredilmiştir. Eserlerin her birinin diğerinden içerik olarak bir farkı bulunmamaktadır. Üç eseri, farklı kişiler tahkik edip neşretmiştir. Muhtemelen tahkik edenlerin birbirlerinin çalışmalarından haberleri yoktur.

400 ile 500 yılları arasında Endülüs'te meydana gelen siyasi olaylar için bkz: Merrâküşî, 1383: 126; İmamüddin, 1990: 301; İhsan, 1978: I, 12). Bu durumda eserini yazan İbn Talla'nın mevcut siyasi ve sosyal yapıdan bigâne kalmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü savaşların olduğu yerde öldürme, cihat, boşanma, vasiyet, miras gibi konular gündemde olacaktır. Dolayısıyla İbn Talla, toplumun içinde bulunduğu duruma tercüman olabilecek, onların karşılaştığı problemlerin dini boyutunu ilgilendiren bölümlerden oluşan bir ahkâm hadisleri çalışması yapmış görünmektedir.

Özellikle beşinci asrın ikinci yarısından itibaren yazılan ahkâm hadis çalışmaları hem Doğu İslâm dünyasında hem de Endülüs'te daha zengin bir içeriğe sahip olmuştur. Yazılan eserlerdeki bölüm sayısı yirmileri hatta daha fazlasını bulmuştur. Mesela Beğavî'nin Şerhu's-Sünne'si on sekiz, Beyhakî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'sı yetmiş bir, İbn Hazm'ın el-Muhallâ'sında altmış iki bölüm bulunmaktadır. Daha önce zikredilen ahkâm hadisleri çalışmalarıyla kıyaslandığında mezkûr eserlerin daha geniş ve daha fazla bölüm ihtiva ettiği tespit edilmektedir.

İlk dönemlerde yazılan eserlerle sonradan yazılanlar arasında ele alınan konular açısından bir farklılık vardır. Yazılan eserlerin birkaçı istisna, kalanı çalışmalarına temizlik konusuyla başlamaktadır. Temizliğin arkasından bazılarının Teyemmüm, Cenâiz ve Nifâs bölümlerini de eklediği görülmektedir. Ancak genel yaklaşım temizlikle başlamaya yöneliktir. Temizlik konusuyla başlamanın aslında en önemli nedeni, eserlerin oluşturulma biçimindedir. Çünkü ahkâm hadislerine dair bu çalışmalar Sünen'leri referans almışlardır. Sünenlerin de fıkıh bablarına göre dizayn edildiği düşünülürse bazı âlimler ahkâm hadisine dair eserlerinde bunu aynen uygulamışlar, bazıları ise farklı bir yaklaşım getirmişlerdir. Beğavî, İbnü'l-Harrât ve İbn Hazm gibi âlimler iman ve tevhid konularıyla çalışmalarının ilk bölümünü oluşturmuş, diğer âlimlerin aksine iman ilk başta zikredilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Ahkâm hadis kitaplarındaki bölümlere genel olarak bakıldığında bazı maddeler dışında bir standardın olmadığını belirtmek gerekir.

2. Bölüm Başlıklarının Oluşmasında Mezhepsel Bakışın Etkisi

Ahkâm hadisleri çerçevesinde yazılan eserlerde farklı konularla bölümler oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de İbn Hazm'dır. İbn Hazm, daha çok kendi mezhebi görüşleri çerçevesinde şekillendirdiği el-Muhallâ'ya Kitâbü't-Tevhîd ile başlamaktadır. Diğer ahkâm hadisleri kitaplarının hiç birinde Tevhîd konusuyla başlayan bir bölüm söz konusu değildir. İbn Hazm'ın Tevhîd bölümüyle başlaması onun bu meseleye verdiği önemi göstermektedir.

İbn Hazm, el-Muhallâ'nın başında ilk hadise geçmezden önce tevhîd konusuna önem verdiğini, "Tevhîd, herkese lazımdır, ona ihlasla, kalben ve yakinen inanılması gerekir (İbn Hazm, I, 2) şeklinde ifade etmektedir.

el-Muhallâ'nın Zâhirî mezhebinin bakış açısıyla yazılan bir eser olduğu zikredilmektedir (Zehebî, Tezkira, III, 227; Yavuz, 1999: XX, 58). Kitâbü't-Tevhîd, bu çalışmanın ilk

bölümü olduğuna göre ahkâm hadislerinde mezheb bakışıyla hareket edildiğini söylemek mümkündür.

İbn Hazm'ın Tevhîd hassasiyeti önem arz etmektedir. Diğer mezhebe mensup âlimlerin yazdığı ahkâm hadislerine dair eserlerde Sünen usulünde bölüm başlıkları sıralanmaktadır. Farklı mezheplere mensup âlimler de iman konusuna ehemmiyetle yaklaşmaktadır. Onlarda, İbn Hazm'ın Tevhîd'i öncelediği gibi bir yaklaşım ise yoktur. Onun yaptığı diğer farklı mezheplere mensup âlimlerin yanında bir tercihte bulunmaktadır. Tabiidir ki, söz konusu tercihte en önemli etken Zâhirî mezhebinin de ön plana çıkardığı Tevhîd konusunu kitabının başında ele alma gereksinimi hissetmiştir.

İbn Hazm, el-Muhallâ'da Zâhirî mezhebinin önceliklerine göre hareket ederken Doğu İslâm dünyasında Beyhakî, Şâfi mezhebine mensup olmasına rağmen eserine bunu yansıtmamıştır. es-Sünenü'l-Kübrâ'yı Şâfi fikhını dikkate alarak yazan Beyhakî, ahkâm hadisleri alanında yazılan çalışmasını diğer kitaplar gibi dizayn etmiştir. Eserde yetmiş bir bölüm yer almaktadır. Ahkâm hadisleri alanında bu kadar genişlikte bir bölüm çeşitliliği yoktur. Ancak ele aldığı konular temizlikle başlamakta, İslâm'ın beş şartı, alış-veriş, nikâh ve boşanma ile devam etmektedir. Diğer ahkâm hadis çalışmalarının önemli bir kısmı bu metodu takip etmektedir. Dolayısıyla Beyhakî kendi takip ettiği mezhebi dikkate alarak yazdığı eserinde İbn Hazm gibi hareket etmemiştir. İbn Hazm, mezhebinin önem verdiği bir konuyu ahkâm hadislerinde kitabının başında zikrederek farklı hareket etmiştir.

3. Bireysel Tercihler

Ahkâm hadisleri kitaplarının oluşturulması esnasında müelliflerin bireysel hassasiyetlerinin de etkili olduğunu söylemek mümkündür. Buna İbnü'l-Harrât (v. 581/1185) ve İbn Hacer (v. 852/1448) örnek verilebilir.

İbnü'l-Harrât'ın el-Ahkâmü'l-Kübrâ'sına bakıldığında zühde dair bölüm başlıklarının ağırlıkta olduğu tespit edilmektedir. Zühdün yanında, Kıyamet, Cennet, Cehennem ve Tevekkül gibi konuları da zikretmektedir. Kitabının yirmi üç bölümden oluştuğu düşünülürse, İman, İlim ve Tefsîr'ü'l-Kur'ân haricindekilerin tamamı zühde dair konular çerçevesindedir.

İbnü'l-Harrât, niçin bu kadar zühde dair bölümlerden meydana gelen bir kitap oluşturmuştur. Bunun sebebini onun hayatında ve hassasiyetlerinde aramak daha doğru olacaktır.

İbnü'l-Harrât'ın yaptığı çalışmalara bakıldığında zühde dair birden fazla kitabı bulunduğu tespit edilmektedir. Bunlar; Kitâbü'l-Âkıbe fi Zikri'l-Mevt ve'l-Âhıra, Kitâbü't-Teheccüd, Kitâbü't-Tevbe, Kitâbü'z-Zühd ve Kitâbü Temcîdillâhi Teâlâ ve Ta'zîmüh olmak üzere beş tanedir (İbnü'l-Harrât'ın eserleri hakkında bkz: Öztoprak, 2012: 113-178). Bu kitaplarla el-Ahkâmü'l-Kübrâ'daki bölüm başlıkları karşılaştırıldığında birbirleriyle hemen hemen aynı oldukları görülmektedir. Bir nevi zühde dair kitapların her birinin el-Ahkâmü'l-Kübrâ'da bölüm karşılığı bulunmaktadır.

İbnü'l-Harrât aynı zamanda bir mutasavvıftır. Kuzey Afrika'da yaygın olan Medyeniye⁸ tarikatına müntesiptir. Tarikatın lideri Ebû Medyen Bicâye'ye geldiğinde, İbnü'l-Harrât, "kendimi farklı hissediyorum" (Mahluf, 1349: 155) demektedir. Zühd konusundaki çalışmalarının çok olmasında ve el-Ahkâmü'l-Kübrâ'da ona ağırlık vermesinde mutasavvıf yönünün en önemli sebeplerden biri olduğunu ifade etmek gerekir. el-Ahkâmü'l-Kübrâ, onun hayatının ve yaşayış mizacının birer yansıması konumundadır. Dünyadan ziyade ahirete ağırlık veren birinin durumunu yansıtmaktadır. el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın bu konumda şekillenmesi, diğer ahkâm hadisleri alanında yazılan eserler içinde temayüz etmesine sebep olmuştur. Çünkü diğer çalışmalarda yer alan bölüm başlıklarıyla el-Ahkâmü'l-Kübrâ arasındaki benzerlikten ziyade dörtte üç oranında farklılık söz konusudur. Bu, onun ahkâm hadis çalışmaları alanında farklılığına işaret etmektedir.

İbnü'l-Harrât'ın ahkâm hadisleri alanına toplumsal perspektif getirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın bölüm başlıklarına bakıldığında son bölümlerin Fitne, Kıyamet, Tıb, Emrâz ve'l-İyd, Rüya ve Edeb konularını ihtiva ettiği görülmektedir. Fitne ve kıyamet ile alakalı bölüm başlıklarının yaşadığı dönemle alakalı olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü kendisi Endülüs'te hem İşbîliyye hem de Leble şehirlerinden zorunlu olarak ayrılmıştır. Yaşadığı dönem iç karışıklıkların meydana geldiği zamanları işaret etmektedir. O, ilmîni yayabileceği sakin bir ortam bulmak için her iki şehirden de ayrılmak zorunda kalmıştır. Son olarak da Bicâye'ye yerleşmiş, eserlerinin birçoğunu orada yazmıştır (bkz: Öztoprak, 100). Dolayısıyla toplumdaki fitne durumundan bigâne kalmayarak Leble'de yazıldığı belirtilen el-Ahkâmü'l-Kübrâ'nın bölümlerinden birkaç tanesini mezkûr meselenin dini boyutunu anlatmaya ayırdığı anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Harrât'ın ahkâm hadislerine toplumsal boyut getirmesinde halk ile iç içe yaşaması neden gösterilebilir. Çünkü dini anlatma konumunda olan kişilerin bugün bile karşılaştığı soruların önemli bir kısmında gördükleri rüyalar, hastalıklar ve onların tedavisi, tıbbi konular ve kıyametin ne zaman kopacağı gelmektedir. İbnü'l-Harrât, muhatap olduğu meselelerin toplumun problemleri olduğunu düşünerek, çözümlerinin dini hükümler içindeki karşılığını eserine yansıtmaya çalışmıştır. Diğer ahkâm hadisleri eserlerinde zikredilen hemen hemen bütün Müslümanların hâkim olduğu meseleler olduğunu, bunun yanında yaşadığı dönemdeki sorunların cevabının verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla yaşadığı zamanın dini açıdan problemlerine çözüm üretebilecek, en azından eserinde dinin hükümlerini yansıtabilecek bölümlere yer verdiği görülmektedir.

İbn Hacer, zühde önem veren bir âlimdir. Özellikle 792/1390 yılından itibaren zahidane yaşantıyı önemseydiği belirtilmektedir. Hatta bu alanda bir eser oluşturmayı bile düşün-

8) Medyeniyye, Kuzey Afrika merkezli bir tarikattır. Kurucusu, Ebû Medyen Şuayb b. Hüseyin (v. 594/1198)'dir. Tarikatın silsilesinin Hz. Ali (r.a.)'a kadar ulaştığı ifade edilmektedir. Muhyiddin Arabî (v. 638/1240)'nin de bu tarikatın mensuplarından olduğu belirtilmektedir. Kendisi Ebû Medyen'i el-Fütühatü'l-Mekkiyye isimli eserinde, diğer şeyhlere nazaran daha fazla zikretmektedir. İbnü'l-Harrât'ın da Bicâye'de Ebû Medyen ile görüştüğü belirtilmektedir. Geniş bilgi için bkz: Emin, 1984: 262; Yılmaz, 2010: 129; Gürer, 2003: XXVIII, 348.

müştür (Suyuti, 1403: I, 117; İbnü'l-İmâd, 1089: VI, 252). Onun Bülûğu'l-Merâm isimli eserine bakıldığında zühd anlayışından emareler bulunmaktadır. Ahkâm hadisleri alanında yazılan söz konusu eserin bölümlerinden ikisi zikir ve duadır. Zikir konusunu, kendisinin de eserlerinde görüşlerine önem verdiği İbnü'l-Harrât daha önceden ahkâm hadisleri ile ilgili çalışmalarında yer vermektedir. Dua konusu da başlı başına İbn Hacer'in kendi tercihi ile eserde yerini alan bir bölümdür.

İbn Hacer, Bülûğu'l-Merâm'da cihad konusunu bölüm başlığı olarak zikretmektedir. O, aynı zamanda Kâdu'l-Kudât görevinde bulunmuştur. Yedi sefer görevden alınmış ve tekrar atanmıştır (Suyutî, I, 117; Ziriklî, I, 178). Ahkâm hadislerinde eser yazmış, aynı zamanda kadılık görevinde bulunmuş ancak cihâd konusuna eserinde bölüm oluşturmuştur. İbn Hazm, yöneticilerle birebir iletişim halinde olmuş hatta onların vezirliğini bile yapmıştır (Zehebî, Siyer, XVIII, 188; İbnü'l-İmâd, III, 298). Cihâd konusunu, belki kendisi devlet yönetiminde olması hasebiyle zikretmemiştir.

İbnü'l-Harrât, Makdisî ve İbn Hacer örneğinde de olduğu üzere müelliflerin ahkâm hadisleri çalışmalarını oluştururken yaşadıklarının, bölgesel etkilerin ve önem verdiklerinin etkisi görülmektedir.

4. Doğu İslâm Dünyası ile Endülüs Arasındaki Fark

Doğu İslâm dünyasıyla Endülüs'te yazılan ahkâm hadis kitaplarındaki bölümlerde zikredilen konularda bariz farklar vardır. Doğu İslâm dünyasında kitaplardaki bölümler genellikle temizlik konularıyla başlayıp sırasıyla, İslâm'ın beş şartı, Alış-veriş, Nikâh, Talak, Yeme-İçme ve Vasiyet konuları zikredilmektedir. Endülüs'te ise, daha çok toplumsal konular ele alınmaktadır. Mesela, İbn Talla, kendi dönemindeki toplumun siyasi ve sosyal sıkıntılarından hareketle eserini Katl, Recm, Cihat, Evlilik, Boşanma, Haklar, Vasiyyet, Talak, Büyü, Vedâ, Emanet ve Miras konularını ihtiva eden bölümlerle oluşturmuştur.

İbnü'l-Harrât ise, İman ve İlim ile kitabına başlamakta Edeb, Vera, Rekâik, Kader, Ezkâr, Ta'bîru'r-Rüya, Menâkıb, Eşrâtü's-Sâa, Haşr, Cennet, Cehennem vs. ile devam etmektedir.

Her iki eserin içeriğine bakıldığında toplumsal boyutun ön planda olduğu tespit edilecektir. Endülüs, Doğu İslâm dünyasından büyük oranda farklılık arz etmektedir. Ancak benzer konuların bir kısmını ele alan Doğu İslâm dünyasında ahkâm hadisleri çalışması vardır. Mesela Beğavî'nin Şerhu's-Sünne'sine bakıldığında benzer bölüm başlıkları görülecektir. Beğavî'nin eserini, Tıb, Rüya, Sahabilerin Fazileti, Rekâik ve Rukye konularının işlendiği bölümler oluşturmuştur. Şerhu's-Sünne'ye İbnü'l-Harrât'ın el-Ahkâmü'l-Kübrâ'daki uygulaması gibi İman ve İlim konularıyla başlamıştır. Alış-veriş gibi konulara yer vermemiştir. Dikkat çeken bir durumdur ki, İbnü'l-Harrât ile yakın zamanlarda iki farklı yerde yaşamış âlimlerdir. İkisi de buldukları bölgenin dışına çıkmamışlardır. Zühd ve Rekâik konularına azami derecede önem vermişlerdir. Beğavî, sadece ekmele beslenirken çok zayıf düşmesi hasebiyle ekmeğin yanına zeytini katık yapmaya başla-

miştir (Zehebî, Tezkira, IV, 38; Siyer, XIX, 441). Zâhidâne yaşantısı onun için önemli olacak ki, Şerhu's-Sünne'deki bölümlerden bazıları Zühd ve Rekâik konularından müteşekkildir.

Hem Endülüs hem de Doğu İslâm dünyasındaki ahkâm çalışmalarında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da olacaktır. Endülüs ile Doğu İslâm dünyasında ele alınan konularda yukarıda zikredilen örnekler çerçevesinde belki de birbirinden haberi olmayan âlimlerin incelediği ve eserlerinde yer verdiği ortak konular vardır. Bunu, onların ahkâm hadisleri alanındaki ortak hassasiyeti olarak değerlendirmek gerekir. Ancak zikredilen diğer konulara bakıldığında Endülüs'te Doğu İslâm dünyasındaki ahkâm hadisleri alanında yazılan eserlerden oldukça farklı bir duruş söz konusudur.

Doğu İslâm dünyasındaki ahkâm hadisleri çalışmalarında zikredilen konular birbirleriyle büyük oranda benzerlik arz etmektedir. Mutlaka Beğavi ve İbn Hacer gibi âlimlerin diğerlerinden farklı olarak ele aldığı bölüm başlıkları vardır. Ancak bundan ahkâm hadislerinde verilen eserlerin genel formatından ayrıldığı anlamı çıkarılmamalıdır. Farklı zikredilenlerin yanında ortak olarak incelenen bölümlerin sayısı oldukça fazladır.

Doğu İslâm dünyasındaki ahkâm hadisleri eserlerinde salt anlamda İslâm'ın ahkâm olarak nitelendirilen konuları zikredilmektedir. Endülüs'te ise, müelliflerin içinde yaşadıkları toplumun gereksinimlerini karşılama söz konusudur. İbn Talla ve İbnü'l-Harrât'ın çalışmaları bunun kanıtı niteliğindedir. Bu yönüyle Endülüs, klasik ahkâm hadisleri konularını ele alan bölümlerden ziyade, toplumsal boyutlu hareket etmiştir. Toplumun yaşadığı sorunlar ve gereksinimler de ahkâm dairesinde görülmüştür. Bu açıdan Doğu İslâm dünyasından ayrılmaktadır.

Sonuç

Peygamber (s.a.s.)'den günümüze kadar hadisleri anlama çalışmaları yapılmıştır. Allah Teâlâ'nın muradını en iyi anlayan Peygamber (s.a.s.)'in serdettiği hadisler, anlama çabalarının birer yansıması konumundadır. Onun sözlerini anlama faaliyetlerine zaman içinde farklı isimler verilmiştir. Bunlar, hadis ilminde kavramlaşan bir ifade olarak, "Fıkhu'l-Hadis" ve "Ahkâm Hadisleri" şeklinde zikredilmiştir. Her iki ismin de aynı amaca mebni olarak ifade edildiği anlaşılmıştır.

"Ahkâm Hadisleri" ve "Fıkhu'l-Hadis" ifadelerinde zaman içinde âlimler tarafından farklı kullanımlar meydana gelmiştir. Fıkhu'l-Hadis daha çok hadisleri anlama ameliyesine, Ahkâm Hadisleri ise o alanda yazılan eserlere verilmiştir. Söz konusu alanda verilen eserlerin kitap bazında büyük bir kısmında ahkâm hadisleri ifadesi kullanılmış ya da hadisleri anlama çalışması olarak nitelendirilmiştir.

Hadislerin anlaşılmasına verilen bu farklı isimler gibi, ahkâm hadislerinde yazılan eserlerdeki çalışmaların bölüm başlıklarında da farklılıklar mevcuttur. Âlimler bölüm başlıklarını kendi buldukları bilgi birikimi, mezhepsel bakış, siyasi, sosyal ve kültürel durum ve bireysel tercihlerine göre oluşturmuşlardır. Araştırmamız neticesinde müellifle-

rin yaşadıklarıyla kitapların şekillenmesi arasında bağlantı tespit edilmiştir.

Ahkâm hadis kitaplarının bölüm başlıklarında ele alınan konularda herkesin kabul edeceği bir şablon yoktur. Sadece belli maddelerin zikredilmesi yönüyle ortak bir zemin den bahsedilebilir. Bunlar genellikle, Temizlik, İslâm'ın şartları, Alış-veriş, Nikâh ve Talak konularıdır. Bu maddeleri hiç dikkate almayanlar olduğu gibi tamamına yer verenler de vardır. Bu durum, ahkâm hadis kitaplarındaki bölüm başlıklarında herkes tarafından kabul edilen ortak bir zeminin olmadığını göstermektedir. Ancak yukarıda zikredilen konulara eserlerinde yer veren âlimlerin çoğunlukta olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdülmeccid Mahmut Abdülmeccid .(1399). *el-İtticâhâtü'l-Fıkhıyye inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karnî's-Sâlisi'l-Hicrî*. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî.
- Aynî, Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmet. (t.y.). *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Beğavî, Huseyn b. Mes'ûd. (1403). *Şerhu's-Sünne* Nşr. Şuayb Arnaûd. Dimaşk: Mektebetü'l-İslâmî.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmet b. el-Huseyn. (1414). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. Nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ. Mekke: Mektebetü Dâri'l-Bâz.
- el-Hatîb el-Bağdadî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmet b. Ali b. Sabit. (1972). *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Hadise.
- (1408). *Nasihatü Ehli'l-Hadîs*. Nşr. Abdülkerim Ahmet el-Verikat. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr.
- Emin Tevfik, Tîbî. (1984). *Dirasât ve Bühûs fi Târîhi'l-Mağrib ve'l-Endelîs*. Trablus: Dâru'l-Arabiyyeti'l-Kitâb.
- Güler, Z. (1996). "Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet-Dirâyet Bütünlüğü". *İlam Araştırma Dergisi*, I: 2.
- Gürer, D. (2003). "Medyeniyye". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. (1397). *Ma'rifetü Ulâmi'l-Hadîs*. Nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh. (1426). *Câmiü Beyânî'l-İlm ve Fadlihi ve ma Yenbağî min Rivâyetihi ve Hamlihi*. Nşr. Ebu'l-Eşbâl ez-Züheyrî. Mısır: Mektebetü't-Tev'ıyyeti'l-İslâmiyye.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik. (1423). *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. (Nşr. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim). Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbn Beşkuvâl, Ebü'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik. (1966). *es-Sılâ*. Nşr. İzzet el-Attar el-Hüseyni. Kâhire: Dâru'l-mısıriyyeli't-te'lif ve't-terceme.

- İbn Ferhûn, Burhânüddîn İbrahim b. Ali. (1972). *ed-Dibâcü'l-Müzheb fi Ma'rifeti Ulemâi'l-Mezheb*. Nşr. Muhammed el-Ahmetî Ebu'n-Nûr. Kâhire: Mek-tebetü Dâri't-Türas.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmet b. Ali el-Askalânî. (1347). *Bülûğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkâm*. Nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî. Kâhire: el-Matbaatü's-Selefiyye. (1379). *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Nşr. Ahmet b. Ali b. Muhammed. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmet b. Saîd Zâhirî el-Endelüsî. (t.y.). *el-Muhallâ*. Nşr. Ahmet Muhammed Şâkir. Kâhire: Dârü't-Türas.
- İbn Tallâ', Ebû Abdillâh Muhammed b. Ferec el-Kurtubî. (1413). *Ahkâmü Rasûlillâh*. Nşr. Abdülmünim Halefullah. Beyrut: Dâru'l-Mısriyye el-Lübânîyye.
- İbnü'l-Cârûd. (1408). *el-Müntekâ*. Nşr. Ebû İshâk el-Huveynî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- İbnü'l-Ebbâr, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Kudâ'î. (1885). *el-Mu'cem fi Ashâbi'l-Kâdi'l-İmâm Ebî Ali es-Sadefî*. Beyrut: Dâru Sâdir.
- İbnü'l-Harrât, Ebû Muhammed Abdülhâk b. Abdurrahman İşbîlî. (1422). *Ahkâmü's-Şerîyyeti'l-Kübrâ*. Nşr. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felah Abdülhay b. Ahmed. (1089). *Şezerâtü'z-Zeheb fi Ahbâri Men Zeheb*. Beyrut: Dârulhyai't-Türasi'l-Arabî.
- İhsan, A. (1978). *Târihu'l-Edebi'l-Endelüsî*. Beyrut: Dâru's-Sekâfe.
- İltaş, D. (2010). "Tahavî". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- İmâmüddin, S. Muhammed. (1990). *Endülüs Siyasi Tarihi*. Çev., Yusuf Yazar. Ankara: Rehber Yayıncılık.
- Kâsımî, Muhammed Cemalüddin. (1422). *Kavâ'idü't-Tahdîs min Funûni Mustalâhu'l-Hadîs*. Nşr. Muhammed Behced el-Beydâr ve Muhammed Reşîd Rıza. Beyrut: Dâru'n-Nefâis.
- Koçkuzu, A. O. (1999). "İbnü'l-Cârûd". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Mahluf, Muhammed b. Muhammed. (1349). *Şeceretü'n-Nûri'z-Zekiyye fi Tabakâti Mâlikiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Merrâküşî, Abdülvâhid. (1383). *el-Mûcib fi Telhîsi Ahbâri'l-Mağrib*. Nşr. Muhammed Saîd el-Uryân. Kâhire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî.
- Öztoprak, M. (2012). *Endülüs'te Hadis ve İbnü'l-Harrât el-İşbîlî*. Sinop: Şimal Matbaacılık.
- Râmehürmûzî, el-Hasen b. Abdurrahman. (1404). *el-Muhaddisü'l-Fâsulu Beyne'r-Râvî ve'l-Vâî*. Nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

- Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek b. Abdullah (t.y.). *el-Vâfîbi'l-Vefâyât*. Byy: Neşriyatü'l-İslâmiyye.
- Suyutî, Celâlüddin Abdurrahman b. Ebi Bekir. (1403). *Tabakâtü'l-Huffâz*. Beyrut: Dâru'l-Buhusi'l-İlmiyye.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (1427). *Neylü'l-Evtâr min Esrâri Münteka'l-Ahbâr*. Nşr. Muhammed b. Suphi Hasen Hallâk. Mısır: Dâruİbni'l-Cevzî.
- Tahavî, Ebû Ca'fer Ahmet b. Muhammed b. Selâme b. Abdümelik el-Ezdî. (1399). *Şerhu Maâni'l-Âsâr*. Nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Yavuz, Y. Ş. (1999). “İbn Hazm”. *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yılmaz, H. K. (2010). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Osman. (1982). *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Nşr. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- (1956). *Tezkiratü'l-Huffâz*. Haydarabad: Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi.
- Ziriklî, Hayreddîn Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fârisî. (2002). *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ*. Beyrut: Dâru'l-İlim.